לנבוכי התקופה — פתיחה

דור־דור ודורשיו, דור־דור וחכמיו, דור־דור וסופריו – וייתכן להוסיף – דור־דור ונבוכיו.

בכל התקופות ובכל הדורות היו אצלנו – לא רק מאמינים וכופרים – אלא גם נבוכים, העומדים באמצע, בין המאמינים והכופרים, פוסחים על שתי הסעיפים, ומלאים ספיקות ושאלות: מה למעלה ומה למטה, מה לפנים ומה לאחור?

ולהוציא מן המבוך־המבוכה, באים ה"מורים" – מורי־הנבוכים, דור־דור ונבוכיו – דור־דור ומוריו.

ואם ספר אחד בשם "מורה נבוכים" נמצא בידנו – הרי יש אוצר גדול של ספרים בשמות שונים, שתכנם הוראה לנבוכים.

אין רע בלי טוב. הנבוכים הללו – שהביאו רעה ליהדות, בהטילם ספק באמיתות שנתקדשו בקדושת האמונה – הם הם שהביאו לנו גם את הטוב, את מורי־הנבוכים. שכן, שאלות הנבוכים עוררו לתשובות מורי־הנבוכים. ואם לא תמיד שאלו הנבוכים כעניין, הרי לרוב באות התשובות כהלכה. השאלות מעוררות את המחשבה ומביאות את הרעיון לידי ביטוי.

בזכות הנבוכים נתעשרה המחשבה היהודית בעומקה וברוחבה, ונתגלו אפיקים חדשים מכל פינות עולם רוחנו, שהיו נשארים חבויים בבחינת "איתכסיא".

אמרו חז"ל בנדרים (כב, ב), שאלמלא חטאו ישראל, לא היו ניתנים להם אלא חמשה חומשי תורה וספר יהושע בלבד. יוצא איפוא, ששאר כתבי הקודש לא באו אלא בגינם של חוטאי ישראל – אותם נבוכים, שהיו באים בשאלות וספיקות בעיקרי האמונה. הנ"ך בכללו הוא מעין ספר "מורה הנבוכים", ויוכיחו "קהלת" ו"איוב", שכל עיקרם וויכוחים עם הנבוכים לתקופותיהם. ודברי וויכוח מעין אלו נמצאים מפוזרים גם בכל דברי הנביאים והכתובים.

ואם אין הקדוש ברוך הוא מקפח שכר כל בריה (פסחים קיח, א) – וודאי שגם החוטאים הללו יקבלו שכר על כך, שעל ידם זכינו לכ"ד ספרי המקרא!

וכשנחתם ספר התנ"ך, לא נחתמה פרשת הנבוכים בקרבנו. בזמן התלמוד לא היה מחסור בנבוכים; הרבה נכנסו ל"פרדס" ולא יצאו בשלום – מהם הציצו ונפגעו, מהם הציצו ויצאו לתרבות רעה (ירושלמי חגיגה ב, א). ולעומת הנבוכים – מורי־הנבוכים. וכמה וכמה אוצרות רוח בתלמוד לא נתגלו כל עיקרם, אלא בזכות הנבוכים הללו.

וכך בכל דור ודור – לא פסקו הנבוכים, ולא פסקו המורים. ספיקות חדשים – משמעותם גם – תשובות חדשות.

ובתקופתנו שלנו? – לא זו בלבד שאין לנו מורים, אלא אף נבוכים אין לנו! יש לנו מאמינים ויש לנו כופרים במידה מרובה, אבל הממוצע שביניהם – דהיינו, אותם נבוכים העומדים בין המאמינים ובין הכופרים – כמעט שאין בדור זה.

נבוכים המה בארץ – נבוכינו נבוכים בענינים ארציים, אבל לא בענינים שמימיים. ענייני שמים אינם מטרידים אותם כלל וכלל.

ואם לפנים אף הכופר בא לכלל כפירה מתוך מבוכה, על ידי ספיקות שהטרידו את מנוחתו – הרי כיום אין הכופרים יודעים במה הם כופרים, כשם שיש מאמינים לרוב, שאינם יודעים אמונתם מהי...

תקופתנו היא תקופה של "אינו יודע לשאול" – וזוהי הגדולה שבצרות. תקופות הרבה היו בישראל, ולא הרי זו כהרי זו. מפלגות הרבה היו בישראל, ולא הרי זו כהרי זו. ברם, הצד השווה שבכל התקופות, ובכל המפלגות, היה בזה, שהיהדות נתפסה כהשקפת־עולם מיוחדת; נחלקו רק בכמה וכמה פרטים או כללים, ענפים או עיקרים, שבהשקפה זו. היו שחייבו את כל ההשפקה, והיו ששללו כמה חלקים ממנה. ואילו בסיסם של כל המפלגות בישראל בכל התקופות היה בסיס של השקפת עולם מיוחדת. ואף היחידים, שכפרו בכל, ידעו שבזה פורשים הם מן הציבור. שכן, כל הפורש מהשקפת העולם היהודית – פורש מן העולם היהודי.

ולפיכך, מרובים היו ייסורי נפש הכופר. מלחמה פנימית היתה בו, מלחמת הרוח. אי־אפשר היה לו לקפוץ מתוך מחנה המאמינים לתוך מחנה הכופרים, עד שלא עמד תחילה על פרשת הדרכים, עד שלא היה בכלל הנבוכים. החידוש הגדול שחידשה תקופתנו, הוא – שאין היהדות השקפת־עולם.

כשהיהדות חבקה זרועות עולם, היה מקום לשאול: מה למעלה ומה למטה מה לפנים ומה לאחור? הנבוך שאל והמאמין לא שאל. אבל, כשהיהדות נעשתה ל"מקום גיאוגרפי" בלבד, אין כל מקום לשאלות הללו.

כשהיו תחומי הרוח ליהדות, היה כל אחד מכיר עד כמה הוא נמצא בתוך התחום, ועד כמה הוא מחוץ לתחום. ואם היתה "רגל אחת בתוך התחום ורגל השניה חוץ לתחום", היה בכלל הנבוכים, וביקש תרופה לנפשו. אבל כשאין תחומי רוח בכלל – איך אפשר להרגיש מי הוא בתוך התחום ומי הוא מחוץ לתחום?

מי היה הראשון שחידש שהיהדות לא חידשה כלום, בתורת השקפת־עולם, כלומר: שהיהדות אינה אלא שם שנתרוקן מתכנו; או נכון יותר: שם שלא היה לו תוכן כלל, עצמות יבשות בלי שום רוח, חבית בלי יין? – לדעתי – משה מנדלסון.

מזמן מתן תורה עד תקופת מנדלסון, לא חדלו הוגי הדיעות בתוכנו להתעמק ב"העיקרים" ובניסוחם, בצורת "אני מאמין" או בצורה אחרת. אלה שהתנגדו לקביעת העיקרים סברו, כי אין בתורה אף מילה אחת שלא תהא נחשבת לעיקר; והאמונה בתורה מן השמים היא עיקר העיקרים. יחידי סגולה השתדלו לפשר בין התורה והפילוסופיה, בעוד שאחרים נעשו נבוכים וגם לכופרים, בהסתבכם בבעיה זו. עד שבא מנדלסון וחידש, שאין כל עיקרים ביהדות! שאין "אני מאמין" בתורה, וממילא, בעיית "התורה והפילוסופיה" אינה קיימת; התורה של "חרות על הלחות" נתנה חירות לכל ההשקפות השונות שבעולם. אין היהדות השקפת־עולם, אלא דת נימוסית בלבד.

את עיקרי רעיונותיו אלה ביאר מנדלסון בספרו "ירושלים". היהדות גורסת "חופש הדיעות הדתיות". אין ביהדות האמיתית, הקדמונית, לא עיקרי אמונה קבועים־מחייבים ולא ספרי רמזים, שחייבים המחזיקים בה להישבע ולהאמין בהם. על פי דת ישראל, רשאים המחזיקים בה לחשוב כטוב בעיניהם ולא להחשב לכופרים. העונשים שבתורה אינם חלים אלא בשעה שהמחשבה הרעה באה לידי מעשה. לדידו, היהדות אינה אמונה, אלא אוסף חוקים. מצוותה הראשונה אינה "האמן ולא תאמין" – אלא: "עשה ולא תעשה". כלומר – אין תורה לישראל; יש לו דת נימוסית בלבד! מנדלסון מדמה את התורה למשטר מדיני: "בורא העולם ומנהיגו היה גם מלך העם". כל חטא – כלומר: כל מעשה נגד החוק, שיש בו משום פגיעה בכבוד הא־לוהים הנותן תורה לעמו – הוא חטא למלך. למשל: "המחלל את השבת – והפר אחד מחוקת חברת האזרחים. לא על חסרון אמונה, לא על תורת שקר והשקפת משגה נענשו העבריינים – אלא על הפרת חוקי הממלכה וסדרי החברה האזרחיים". ולפיכך, אין עכשיו, בביטולה של המדינה היהודית, לא תורה ולא דת. ובכל זאת, חובה עלינו לקיים את המצוות המעשיות "עד אשר "יטב בעיני ד' לבטלן בפרהסיה, כמו שקיימו אותן בפרהסיה".

זהו היסוד של אלה, שהכריזו על היהדות שאינה אלא דת בלבד. ומהו היסוד של אלה, שחלקו אחר כך על שיטתו על מנדלסון, והכריזו שהיהדות אינה אלא לאומיות בלבד? – לכאורה, פלוגתא ביניהם, אבל הצד השווה שבהם הוא בשלילה. הללו והללו – יסודם אחד: אין תורה לישראל. אין להיהדות עיקרים, אין לה "אני מאמין" שלה, אין לה השקפת־עולם מיוחדת, אין לה שיטה מסויימת, אין היא מרכזנו המחשבתי ואינה תופסת מקום אפילו בהיקפנו המחשבתי. וממילא, אין נבוכים בתוכנו, אין בעיית "אמונות ודיעות" הסותרות זו את זו; אין לה ליהדות, אלא ארבע אמות של מצוות מעשיות, או ארבע מאות פרסה על ארבע מאות פרסה של ארץ ישראל – ערש לאומיותנו. ואם כי רחוקה מאוד שיטת הרצל (–הלאומיות) משיטת מנדלסון, הרי הצד השווה המאחד אותן, שאין היהדות אלא מדינה לבד: אם מדינה לשעבר, שהדת היוותה את חוקתה – שיטת מנדלסון; או מדינה שלהבא, שתתקיים על פי חוקה מודרנית, בלי זיקה לדת – שיטת הרצל. אכן, עד כמה רחוקות שתי השיטות הללו מתחום היהדות האמיתית!

ברם, אין היהדות מעשה בלבד – מצוות מעשיות, או גוף לבד, וכן, גוף האומה או מקום לבד – ויהא אפילו ארץ ישראל. אלא היא היהדות, היא בעיקרה – נשמה, הממלאה כל עלמין וסובבת כל עלמין שלנו.

אין התורה אמונה בלבד, היא כוללת יותר מזה: הכרת עולם מקורית, המאחדת את הבריאה, הכרת "מי שאמר והיה העולם", הכרת צלם הא־להים – האדם, הטבע ומה שלמעלה מן הטבע, הנשמה הפרטית והכללית וכו' וכו'. התורה – אומרים חז"ל – היא כלי אומנתו של הקדוש־ברוך־הוא, שבה הסתכל וברא את העולם (עפ"י ילקוט שמעוני בראשית א, ב). ואף אנו מסתכלים בה ובוראים את עולמנו. וחבל שבתקופתנו, שכחנו את יסוד היסודות ועיקר העיקרים של היהדות, שהיא מושכל ראשון בכל התקופות ולכל המפלגות בישראל, כי היהדות היא ראשית־כל הסתכלות עולם מיוחדת.

ולא נכונה כלל ההנחה של מנדלסון, כי אין להיהדות אלא מעשה בלבד. אדרבא! כל הדברים המוציאים את היהודי מעולם הבא – יסודם במחשבה.

ואלה הם, אומר הרמב"ם בפרק ג מהלכות תשובה "שאין להם חלק לעולם הבא, אלא נכרתים ואובדים ונדונים על גודל רשעם וחטאם לעולם ולעולמי עולמים: המינים... וחמישה הם הקרואים 'מינים': האומר שאין שם אלו־ה...". כלומר, העיקר – האמירה והמחשבה. וכשם שבעשרה מאמרות ברא הקדוש־ברוך־הוא את עולמו, כך בורא לו היהודי את עולמו – עולם היהדות, על ידי מאמרות ומחשבות. וההסתכלות בעולם היהדות ובמהותה היא מטרתנו בפרקים הבאים.